

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Dainora Pociūtė-Abukevičienė

**REFORMACIJA IR RELIGINĖS MINTIES PLĖTRA
LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAIKŠTYSTĖJE**

**Habilitacijos procedūrai teikiamų
mokslo darbų (monografijos ir straipsnių) apžvalga
Humanitariniai mokslai, filologija (04 H)**

Vilnius, 2009

ISBN 978-9955-33-396-8

© Dainora Pociūtė-Abukevičienė

© Vilniaus universitetas

TURINYS

I. ĮVADAS.....	5
1. Tyrimo objektas ir aktualumas.....	5
2. Mokslo darbų naujumas.....	6
3. Mokslo darbų rezultatų aprobavimas.....	7
4. Mokslo darbų praktinis taikomumas.....	8
II. MONOGRAFIJOS IR STRAIPSNIŲ APŽVALGA. REFORMACIJA IR RELIGINĖS MINTIES PLĖTRA LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE	9
1. Reformacijos Lietuvoje pradžia: Abraomas Kulvietis ir nauji jo biografijos duomenys.....	9
2. Ankstyvieji Lietuvos tikėjimo išpažinimai bei jų santykis su Italijos evangelizmo idėjomis.....	12
3. LDK evangelikų identiteto ir konfesionalizacijos procesų ypatybės	14
4. LDK evangelikų Bažnyčios formavimas ir heterodoksinis skaldymasis.....	16
5. XVI-XVII a. LDK evangelikų katekizmai: šaltiniai ir doktrininė raida.....	18
III. IŠVADOS IR MOKSLINIŲ TYRIMŲ TĖSTINUMAS	24
IV. HABILITACIJOS PROCEDŪRAI TEIKIAMOS PUBLIKACIJOS	27

I. ĮVADAS

1. Tyrimo objektas ir aktualumas. Apžvalgoje apibendrinamuose tyrimuose nagrinėjami Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) vykusių reformacijos ir jos metu plėtotos religinės minties, reprezentuotos LDK XVI-XVII a. religinės raštijos paminkluose, formavimosi ir istorijos bruožai. Pagrindinis tyrimo chronologinis objektas apima XVI a. vidurio laikotarpį ir ankstyvąją reformaciją (iki 1565 m.), tačiau tam tikrais aspektais aptariami ir vėlesnės LDK reformacijos raidos ir protestantų raštijos bei minties ypatumai iki XVII amžiaus vidurio. Svarbiausi mokslinio tyrimo rezultatai yra apibendrinti monografijoje *Maištininkų katedros. Ankstyvoji reformacija ir lietuvių-italų evangelikų ryšiai* (Vilnius: Versus aureus, 2008), o kai kurie specifiniai evangelikų religinės literatūros aspektai išanalizuoti mokslo straipsniuose.

Pagrindiniai tyrimo uždaviniai:

- Išanalizuoti Lietuvos reformacijos pradininko Abraomo Kulviečio Ginvilionio intelektualinės brandos eigą, jo evangeliškosios sąmonės susiformavimo prielaidas ir religinio sąmoningumo ypatumus;
- Aptarti, koks yra LDK reformacijos ir jos religinės minties raiškos ankstyvojoje oficialiojoje evangelikų bažnytinėje raštijoje santykis;
- Ištirti, kurie pagrindiniai LDK raštijos paminklai reprezentuoja reformacinės minties raidą LDK ir kokios yra jų radimosi ir sukūrimo istorinės aplinkybės bei poveikis tolesnei Lietuvos protestantizmo istorijai;
- Nustatyti svarbiausių ankstyvosios LDK reformacijos raštijos paminklų konfesinės doktrinos turinio detales;
- Išnagrinėti, kokios yra pagrindinio naujųjų laikų tikiškos idėjas reprezentuojančio žanro – tikėjimo išpažinimo (*confessio fidei*) – susiformavimo aplinkybės LDK; kokie yra šio žanro turinio ir formų raiškos pavyzdžiai, santykiai su pagrindiniais to paties žanro Vakarų tekstais;
- Išanalizuoti oficialiųjų LDK ankstyvųjų evangeliškųjų konfesinių bendruomenių tekstų (tikėjimo išpažinimų, katekizmų, giesmynų, etc.) doktrininį turinį ir nusakyti jo santykį su Vakarų protestantų (liuteronų, kalvinistų) ortodoksija;

- Ištirti heterodoksinės reformacijos minties gimimo aplinkybes ir aptarti trinitoristinės polemikos bei LDK evangelikų schizmos poveikį ankstyvajai konfesinei LDK raštijai;
- Apibūdinti LDK evangelikų mentaliteto ypatumus ir jų raišką daugiakalbėje LDK raštijoje;
- Aptarti raštijos paminkluose pastebimus evangeliškojo identiteto formavimosi etapus;
- Ištirti ir aprašyti ankstyvuosius Lietuvos evangelikų kultūrinius santykius su Italijos evangelikais ir įvertinti Italijos vaidmenį ankstyvajai LDK reformacijai.

Tyrimas yra tarpdalykinis, integruojantis, Lietuvos kultūros istorijos, Lietuvos ir Vakarų Bažnyčios istorijos, LDK politinės ir socialinės istorijos, LDK daugiakalbės literatūros istorijos, konfesinių doktrinų istorijos tyrimų uždavinius ir aspektus.

2. Mokslo darbų naujumas. Lietuvos reformacija yra susilaukusi daugelio žymiausių Lietuvos ir pasaulio istorikų dėmesio ir darbų, kuriuose įrodyta, kad reformacija LDK buvo radikalus ir greitai Lietuvos valstybę ir visuomenę modernizavęs procesas. LDK reformacija laikoma savitu, ryškiu ir lemtingu kultūros ir istorijos reiškiniu, parodžiusiu, jog Vakarų Bažnyčios reforma išplito iki pat rytinių Europos pakraščių, kartais net ypač radikaliomis formomis. Šis, tik Vakarų bažnyčiai būdingas kultūros fenomenas parodė, kad Lietuva XVI a. pirmojoje pusėje pamažu ėmė reikštis kaip pakankamai brandi Vakarų civilizacijos dalis, galinti lygiavertiškai įsijungti į Vakarų kultūros centruose vykstančius procesus, būti kultūrinio polilogo partnere, o ilgainiui net iškelti jiems religinės minties iššūkius. Žymūs XIX-XX a. pasaulio ir Lietuvos istorikai (Earl Mose Wilburas, George H. Williamsas, Józefas Łukaszewiczius, Ingė Lukšaitė ir daugelis kitų) yra parašę vertingas istorines studijas, nušvietusias daug LDK reformacijos procesų. Iškilu Vidurio ir Rytų Europos intelektualinės minties brandą reprezentuojančiu fenomenu istoriografijoje jau seniai pripažintas vadinamasis radikalusis LDK reformacijos judėjimas ir jo sukelta trinitoristinė polemika. Lietuvos reformacijos istoriografija aptarė daugelį Lietuvos reformacijos politinių, socialinių ir kultūrinių aspektų, pagrindė periodizaciją, apibendrino reformacijos paskatintas konfesionalizacijos kryptis LDK – liuteronizmą, kalvinizmą ir įvairias antitrinitorių bendruomenes. Sukurtas modelis, leidžiantis LDK konfesinę įvairovę analizuoti bendrojo Vakarų konfesinių struktūrų pagrindu.

Vis dėlto, standartizuotos matricos pritaikymas LDK konfesiniam žemėlapiui ne visuomet duodavo patikimus rezultatus. Kultūros procesus nušviečiant kaip imitacines kartotes, LDK protestantiškojo identiteto kontūrai likdavo neryškūs. Reformacija sistemiškiau nenagrinėta kaip intelektualinis sąjūdis, mažai tirta jį reprezentavusi oficialioji bažnytinė raštija, o religinė reformacijos mintis pasitelkta tik kaip iliustracinė socialinių procesų detalė. Detaliau netirtas ir LDK spausdintos tikybinės literatūros doktrininis turinys, jo santykis su besiformuojančiomis Vakarų protestantų ortodoksinėmis sistemomis, todėl darytos ne visuomet pagrįstos išvados apie jų „liuteroniškumą“, „kalvinistiškumą“, „antitrinitoriškumą“. Mažai tyrinėta ir neįvertinta liko ir Lietuvos reformacijos pradininko Abraomo Kulviečio intelektualinė raida ir religinė mintis, neanalizuotos pagrindinių evangelikų pasaulėžiūrą reprezentavusių tekstų – tikėjimo išpažinimų – atsiradimo aplinkybės, turinio ypatumai ir jų santykiai su to paties tipo Vakarų konfesiniais tektais.

Apžvelgiamuose beveik dešimties metų mokslo tyrimuose remtasi visomis pagrindinėmis Lietuvoje ir pasaulyje atliktomis LDK reformacijos ir su ja susijusios kultūrinės raidos studijomis. Analizuojant problemas panaudoti ir apibendrinti ne tik klasikiniai, bet ir naujausi (Marko Taplino, Urszulos Augustyniak ir kt), šios srities užsienio ir Lietuvos istorikų darbai. Nuodugniai išanalizuota pasaulio (daugiausiai italų ir lenkų) istoriografija, nagrinėjanti italų ir lietuvių reformacinių judėjimų sąlyčius (Lecho Szczuckio, Domenico Caccamo, Valerio Marchetti, Massimo Firpo ir daugelio kitų). Visi šie darbai, apibendrinti monografijoje *Maištininkų katedros. Ankstyvoji reformacija ir lietuvių-italų evangelikų ryšiai* bei straipsniuose, buvo nepaprastai naudingi ieškant klausimų į daugelį atsakymų.

Atliekant tyrimus ir formuojant išvadas pasinaudota ne tik klasikiniai bei naujausiais pasaulio ir lietuvių istoriografiniais darbais, bet ir gausiais istoriniais senųjų spaudinių šaltiniais bei archyviniais įvairiose Europos šalyse saugomais dokumentais. Tai unikalūs XVI-XVII a. spaudiniai, išlikę Lietuvos, Lenkijos, Švedijos, Italijos, Belgijos, Vokietijos, Šveicarijos, Anglijos bibliotekose bei archyviniai dokumentai, tirti Belgijos, Italijos, Lenkijos archyvuose.

3. Mokslo darbų rezultatų aprobavimas. Archyvinės ir mokslinės medžiagos, būtinos Lietuvos reformacijos ir religinės minties tyrimams atlikti, Lietuvoje yra labai nedaug. Pagrindiniai rezultatai buvo pasiekti laimėjus keletą pasaulio mokslo centrų stipendijų ir

apdovanojimų, leidusių ilgalaikių stažučių metu atrasti naujus LDK reformacijos šaltinius, tirti lietuvių ir italų renesanso epochos kultūrinius ryšius. Tarp jų paminėtinos: Krokuvos Jogailaičių universiteto Karalienės Jadvygos fondo stipendija stažuotei Krokuvos universitete (2001 sausio-kovo mėnesiais), UNESCO Keizo Obuchi stipendija stažuotei Pizos (Italija) universitete (2004-2005 m. rugsėjo-sausio mėnesiais), Italijos Nacionalinės tyrimų tarybos (*Consiglio Nazionale delle Ricerche*) stipendija stažuotei Udinės (Italija) universitete (2005 m. balandžio–gegužės mėnesiais) bei stažuotė viename žymiausių pasaulio renesanso tyrimo institutų, Harvardo universiteto (JAV) Italijos Renesanso tyrimų centre *Villa I Tatti* Florencijoje (*The Harvard University Center for Italian Renaissance Studies*). Šio tyrimų centro įkūrėjas buvo iš Lietuvos kilęs Harvardo universiteto absolventas, iškilus XX a. pirmos pusės renesanso meno žinovas Bernardas Berensonas. Laimėtas Harvardo universiteto skelbtas konkursas trijų mėnesių (2008 m. sausio-kovo mėnesiais) finansuotai stažuotei šiame centre, suteikė galimybes dirbti renesanso giminės Florencijos archyvuose ir bibliotekose. Be to, atliekant tyrimus buvo dirbta ne tik Lietuvos, Lenkijos ir Italijos, bet ir Švedijos, Vokietijos, Belgijos, Šveicarijos bibliotekose bei archyvuose.

Mokslinių tyrimų išvadomis buvo pasidalinta daugelyje tarptautinių konferencijų Lietuvoje ir užsienyje: Pensilvanijos valstybiniame universitete (JAV), Halės-Vitenbergo universitete (Vokietija), Ciuricho ir Ženevos universitetuose (Šveicarija), Talino universitete (Estija), Marakešo Cady Ayyado universitete (Marokas), Greifsvaldo universitete (Vokietija) ir kitur. Mokslo monografija *Maištininkų katedros. Ankstyvoji reformacija ir lietuvių-italų evangelikų ryšiai* jau 2008 m. susilaukė dviejų išsamių ir teigiamai tyrimo rezultatus įvertinusių recenzijų kultūros ir mokslo spaudoje: prof. V. Daujotytės (*Metai*, 2008, nr. 12) bei prof. E. Ulčinėitės (*Archivum Lithuanicum*, 2008, nr. 10). Monografija buvo aptarta ir mokslinėje diskusijoje, kurioje dalyvavo filosofas prof. A. Sverdiolas, kultūros istorikas dr. D. Kuolys, istorikė habil. dr. I. Lukšaitė, literatūros istorikė prof. E. Ulčinėitė, literatūrologė dr. A. Peluritytė-Tikuišienė. Diskusija paskelbta mokslo spaudoje (*Literatūra*, 2008, nr. 50 (1)).

4. Mokslo darbų praktinis taikomumas. Tyrimų rezultatai yra integruoti į bakalauro ir magistro studijų programas Vilniaus universitete (Lietuvių filologijos bakalauro studijų programą, Literatūros antropologijos ir kultūros magistro studijų programą ir kt.). Parengtomis tekstologinėmis publikacijomis (*Giesmės dangaus miestui. XVI-XVIII a. lietuvių bažnytinių giesmių antologija; Knyga nobažnystės krikščioniškos, 1653. Faksimilinis*

leidinys, žr. Habilitacijos procedūrai teikiamų publikacijų sąrašą) universitetinėse studijose naudojamos kaip šaltiniai ir chrestomatinėmis antologijomis. Atliktų tyrimų pagrindu skaitomos paskaitos ir vedami seminarai VU bakalauro ir magistro studijų programose, dalyvaujama doktorantų rengime VU, VDU, VU ir LLTI filologų literatūrologijos krypties doktorantūrose (dalyvaujama daktaro disertacijų gynimo komitetuose, recenzuojamos daktaro disertacijos, egzaminuojami doktorantai). Tyrimai pritaikomi ekspertinėje mokslo veikloje. Parašyta daug straipsnių įvairaus pobūdžio enciklopedijoms (*Lietuvių literatūros enciklopedijai*, *Visuotinei lietuvių enciklopedijai*, *Mažosios Lietuvos enciklopedijai* ir kt.).

II. MONOGRAFIJOS IR STRAIPSNIŲ APŽVALGA. REFORMACIJA IR RELIGINĖS MINTIES PLĖTRA LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE

1. Reformacijos Lietuvoje pradžia: Abraomas Kulvietis ir nauji jo biografijos duomenys

Pirmąjį evangeliškąjį tekstą parašiusiam lietuvių reformacijos pradininkui Abraomui Kulviečiui (Abraham Culvensis Gynvilonis, ~1510-1512 – 1545) skirta monografijos dalis (*Abraomas Kulvietis: maišto ir sąžinės anatomija*) ir įvairūs straipsniai. Tyrimuose rekonstruojama bei naujais istoriniais Vakarų archyvuose aptiktais duomenimis papildoma Lietuvos reformacijos pradininko biografija, nagrinėjamos Kulviečio evangeliškosios savimonės susiformavimo prielaidos ir aplinkybės. 1542 m. gegužės mėnesį paskelbtu Lenkijos karaliaus ir Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Žygimanto I (Senojo) dekretu Kulvietis buvo paskelbtas valstybei pavojingu maištininku, apkaltintas erezija ir patrauktas į bažnytinį teismą, kuriam buvo suteikti pasaulietinio teismo įgaliojimai, leidę pasinaudoti prievarta ir jėga. Nuo teismo Kulvietis pabėgo į Prūsiją, kur pradėtame kurti Karaliaučiaus (Königsbergo) universitete jam buvo suteiktos partikuliaro vedėjo pareigos, o netrukus - Graikų kalbos katedra.

Rekonstruojant Kulviečio biografiją, didelis dėmesys skirtas jo studijoms Vakarų Europos universitetuose ir evangeliškojo identiteto susiformavimo istorijai aptarti. Pirmasis Kulviečio biografas buvo Johannas Hoppijus (Johann Hoppius Budissensis), 1547 m. Karaliaučiuje publikavęs *Oratio funebris*, parašytą, Kulviečio laidotuvių metinių proga 1546 m. Hoppijus iš esmės teisingai pažymėjo pagrindines Kulviečio studijų vietas, tačiau

nenurodė jų datų, nei kitų tikslesnių biografinių duomenų. Bakalauro laipsnį Kulvietis įsigijo Krokuvos universitete 1529 m., po vos metų trukusių studijų, tačiau mokslą šiame universitete įvertino skeptiškai. 1533 m. balandį Kulvietis įsimatrikuliuojo Liuveno universitete: tyrimuose pristatomos pirmą kartą nagrinėtos šio universiteto matrikulos, kuriose Kulvietis įrašytas kaip *Abraham Lithfanus*, bei plačiai analizuojamas šis naujas lietuvių kultūros istoriografijos faktas ir jo aplinkybės. Studijuodamas žymiojoje Liuveno *Collegium Trilingue* šios kolegijos klestėjimo metais, Kulvietis mokėsi lotynų, graikų, hebrajų kalbų. Kulviečio intelektualinę brandą skatino kolegijos profesorių Conrado Goclenijaus, Johanno Campensio, Rutgerio Rescijaus, Nicolas Bekeno Clenardo ir kitų veikla, tuo metu Liuvene leistos knygos, kurių pagrindu Kulvietis ėmė formuoti ir savo privačią trikalbę biblioteką. Liuveno universiteto Teologijos fakultetas buvo konservatyvios kontrreformacinės pakraipos, jo teologai nuolat konfliktavo su Trijų kalbų kolegijos profesoriais ir jų formuotomis naujomis biblinės hermeneutikos idėjomis. Kulvietis studijavo universiteto teologo Johanneso Driedoensio antrosios rektoriavimo kadencijos laikotarpiu. Driedoensas išsiskyrė tuo, jog buvo pirmas Trijų kalbų kolegijai gana palankus teologas ir savo studijų sistemoje nebetaikė tradicinių teologijos interpretavimo būdų, bet naudojo *Trilingue* suteikiamomis galimybėmis. Tačiau jis nepripažino, kad Bažnyčiai reikalinga nauja Biblijos versija ir neigiamai vertino prasidėjusias reformacijos apraiškas. Kulviečio studijų metu Liuveno universitete vyko ir polemika tarp konservatyviosios ir naujosios medicinos šalininkų, o iki 1533 m. rugsėjo Liuvene dar studijavo ir būsimas žymusis anatomijos modernizatorius Andreas Vesalijus, lankęs tų pačių humanistų paskaitas. Lietuvos reformacijos pradininko bibliotekoje buvusios medicinos knygos rodo, kad Kulvietis taip pat domėjosi naujosios medicinos srove. Studijos Liuvene įtakojo Kulviečio humanistinę pasaulėžiūrą, padėjo įsisavinti klasikinės kalbas, tačiau nesuformavo Kulviečio protestantiškųjų pažiūrų. Apie 1535 m. Liuvene Kulvietis įsigijo magistro laipsnį, nes 1536 m., įsimatrikuliuojo Leipcigo universitete, jau įsirašė į *natio polonica* korporaciją, į kurią buvo priimami tik turintys magistro ir daktaro laipsnį. 1537 Kulvietis sutinkamas Vitenbergo universitete, o jau tų pačių metų pabaigoje arba 1538 m. pradžioje išvyko į Italiją, kuri suvaidino lemiamą vaidmenį Kulviečio evangeliškojo mentaliteto susiformavimo istorijoje. Tyrimų metu buvo atrastas dokumentas apie Kulviečio doktoratą *in utroque iure* Sienos universitete. Kaip rodo doktorato gynimo protokolas, saugomas Sienos arkivyskupijos archyve, doktorato tezės buvo apgintos 1540 m. lapkričio 28-29 dienomis. Protokole

vienintelį kartą rašytiniuose šaltiniuose paliudijama Ginvilonio (*Gynvilonis*) pavardės forma. Vienas iš Kulviečio daktarato promotorių buvo Alessandro Sozzinis, žymaus italų evangelikų disidentų, vėliau du kartus besilankiusio LDK ir Lenkijoje, Lelijaus Sozzinio, brolis.

1541 m. pradžioje Kulvietis grįžo į Lietuvą. Paveiktas tyrimuose plačiai aptartų Italijos spiritualizmo, valdesianizmo ir evangelizmo idėjų Vilniuje jis iš karto prisistatė Lenkijos karalienei ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kunigaikščienei italei Bonai Sforzai. Tyrimas atvėrė naujas Kulviečio ir Bonos Sforzos ryšių aplinkybės ir sąlygas, dėl kurių Kulvietis įgavo italės karalienės globą. Karalienės protekciją lėmė Bonos Sforzos, Italijos spiritualės ir poetės Vittorijos Colonnos giminaitės, globojusios iškiliausią italų evangelizmo figūrą Bernardiną Ochiną, simpatijos filoprotestantams, pačios Sforzos susidomėjimas Ochino idėjomis ir bendrieji Vilniaus karališkojo dvaro italizacijos procesai. Kulviečio doktorato Sienoje data galutinai patikslina pirmosios Lietuvos pasaulietinės kolegijos įkūrimo, anksčiau sietos su 1539-1540 metais, datą. Kulvietis šią mokyklą Vilniuje galėjo įkurti tik 1541 m. pradžioje. Tikėtina, kad ji buvo sukurta imituojant Liuveno Trijų kalbų kolegijos modelį. Mokykla nustojo veikti 1542 m. pavasarį, kuomet Žygimantas Senasis, įtakotas Vilniaus vyskupo, paskelbė dekretą prieš Kulvietį. Ginamas Bonos Sforzos Kulvietis emigravo į Prūsiją, o Lietuvoje buvo įkalinta jo motina ir draugai, kurie Prūsijos kunigaikščio ir Bonos Sforzos pagalba vėliau buvo išlaisvinti. 1545 m. pradžioje Kulvietis išsirūpino galimybę paskutinį kartą sugrįžti į Lietuvą, kur jį ėmėsi globoti Mikalojus Radvila Juodasis, tačiau tų pačių metų balandį Vilniuje jis staiga susirgo ir 1545 m. gegužės 6 d. mirė savo namuose Kulvoje. Bažnyčia jo neleido palaidoti kapinėse, o motina įtarė buvusį nuuodytą Bažnyčios atstovų.

Tyrimuose detalai pristatomos Italijos evangelizmo ir spiritualų judėjimo idėjos Kulviečio studijų Italijoje laikotarpiu, iki Inkvizicijos atkūrimo 1542 m., ispanų *alumbrados* judėjimo dalyvio, nuo 1535 m. įsikūrusio Neapolyje ir paveikusio Italijos evangelizmą Juano de Valdėso pažiūros, analizuojamos pirmos Italijos protestantų knygos ir leidiniai. Atsikirai analizuojama Sienos, kurioje XVI a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje – penktojo dešimtmečio pradžioje ypač plito evangelizmo idėjos, religinė aplinka. Didelis dėmesys skiriamas tuo metu ten veikusių Aonijaus Palearijaus ir Bernardino Ochino veiklos ir ideologijos aptarimui, įrodant, jog Kulvietį galime laikyti neabejotinai Italijos evangelizmo mokiniu.

2. Ankstyvieji Lietuvos tikėjimo išpažinimai ir jų santykis

su Italijos evangelizmo idėjomis

Didelis dėmesys tyrimuose skiriamas pirmajam Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės reformacijos dvidešimtmečiui ir jo metu parašytiems ankstyviems lietuvių evangelikų tikėjimo išpažinimams – Abraomo Kulviečio *Confessio fidei* (1543) bei Mikalojaus Radvilos Juodojo atsakymui popiežiaus nuncijui Aloisijui Lippomanui (1556). Šie iškilūs ir apie Lietuvos reformacinės minties brandą pasauliui paliudiję kūriniai analizuojami plačiame istoriniame ir kultūriniame kontekste. Abiejų šių tekstų atsiradimo aplinkybės ir idėjos buvo susijusios ir su pirmaisiais lietuvių-italų evangelikų kontaktais.

1543 m. pradžioje Prūsijoje parašytas Kulviečio *Confessio fidei* – laiško formos konfesija, adresuota Bonai Sforzai, buvo pirmasis Lietuvos reformacijos evangeliškas tekstas ir sykiu pirmasis nepriklausomas asmens pažiūras deklaruojantis Lietuvos dokumentas. Tyrimuose pristatomas šiuo metu vienintelis atrastas šios konfesijos spausdintas egzempliorius, išleistas 1547 m. sykiu su Hoppijaus *Oratio funebris*, saugomas Anglijoje, Durhamo bibliotekoje. Publikacijose analizuotos šios konfesijos sukūrimo aplinkybės, turinys ir doktrininiai aspektai. Iškelta prielaida, jog konfesija yra įtakota Ochino *Laiško Sienos miesto magistratui (Epistola di Bernardino Ochino alli molto magnifici signori, li signori di Balia della città di Siena)*, parašytu panašiomis aplinkybėmis, Ochinui pabėgus iš Italijos į Šveicariją 1542 m. (išspausdintas 1543). Abi – Kulviečio ir Ochino – laiško formos konfesijos turi analogiškas apologines ir tikėjimo išpažinimo dalis, sutampa daugelis jų idėjų ir retorinių elementų, todėl labai tikėtina, kad Kulviečio konfesijos atsiradimą įtakojo dar Sienoje pažintos charizmatinės Ochino asmenybės veikla ir idėjos. Kaip ir Ochino mokyme, pagrindinė religinė Kulviečio konfesijoje akcentuojama idėja yra mokymas apie nuteisinimą ne dėl darbų, o iš Dievo malonės. Analizuojant Kulviečio konfesiją aptariamos naujos joje iškeltos vertybės, oponavusios Lietuvos Katalikų bažnyčios konservatizmui. Kaip opoziciją Lietuvoje XVI a. pradžioje Bažnyčioje įsitvirtinusioms dviejų tiesų ir *avaritia* vertybėms Kulvietis išskėlė vienos tiesos idealą reprezentuojančią sąžinės (*conscientia*) kategoriją, kurią laikė pagrindiniu krikščioniškosios tiesos suvokimo požymiu. Tyrimuose plačiai analizuota sąžinės samprata evangelizmo ideologijoje ir šios kategorijos išplitimas XVI a. LDK protestantų tekstuose. Kulviečio konfesija nerepresentavo kokių nors liuteroniškosios ar reformatų doktrinos ypatumų, ji buvo parašyta Regensburgo bažnytiniame susirinkime keltų bažnytinės reformos klausimų pagrindu, tikint prasminga evangelizmo iškeltų idėjų

įgyvendinimo Bažnyčioje galimybe. Ši konfesija neduoda pagrindo Kulviečio vadinti liuteronu ir įrodo, jog Kulviečiui buvo artimas itališkasis evangelizmo variantas, siūlęs reformuoti Katalikų bažnyčią nesibaiminant esminės doktrininės revizijos.

Monografijos skyrius *LDK evangelikų Bažnyčios įkūrimo manifestas ir jo religinė aplinka: Aloisijus Lippomanas ir Pieras Paolo Vergerijus Lietuvoje* skirtas Lietuvos evangelikų Bažnyčios įkūrimo viešu pareiškimu tapusio kūrinio – Radvilos Juodojo atsakymo popiežiaus nuncijui Aloisijui Lippomanui atsiradimo aplinkybėms (1556) ir jo idėjoms aptarti. Pirmą kartą Lietuvos kultūros istoriografijoje pristatoma nuncijaus Lippomano (1496-1559) nunciatūros Lietuvoje ir Lenkijoje eiga bei rezultatai. 1555 m. spalio 28 d. Lippomanas (lydimas pirmojo Vilniuje apsilankiusio jėzuito Alfonso Salmeróno, 1515-1585) atvyko į Vilnių, kuriame praleido du įtemptus nunciatūros mėnesius. Vykdydamas nunciatūrą kovojo prieš Radvilos Juodojo ir Žygimanto Augusto pastangas suorganizuoti nacionalinį sinodą religinės reformos klausimais. 1556 m. sausio mėnesį Lippomanas skubiai pasitraukė į Lenkiją, pareikšdamas, kad niekuomet daugiau nebevyks į erezijos užvaldytą Lietuvą. Nebetikėdamas savo akcijos prasmingumu, tačiau siekdamas užsitikrinti veiklaus nuncijaus vardą popiežiaus akyse, 1556 m. vasarį Lippomanas pasiuntė laišką Radvilai Juodajam, kviesdamas pastarąjį paneigti savo konversiją į evangelizmą. Šis laiškas išprovokavo Radvilos Juodojo atsakymą, tapusį pirmu viešu Lietuvos antipopiežišku ir antikatalikišku manifestu, išspausdintu keletą kartų lotynų, vokiečių ir lenkų kalbomis. Išanalizavus laiško parašymo aplinkybes daroma išvada, kad prie šio pirmo LDK religinės polemikos veikalo (Lippomano-Radvilos Juodojo laiškų publikacijos) prisidėjo italų evangelikas Pieras Paolo Vergerijus jaunesnysis (1498-1565). Knygoje detaliai analizuojamos dvi Vergerijaus kelionės į Lietuvą (1556 rudenį bei 1560 metų pradžioje) ir jų metu vykdyta Vergerijaus kultūrinė ir religinė veikla. Abiejų vizitų metu Vergerijaus pagrindinis globėjas buvo Radvila Juodasis. Atstovaudamas Viurtembergo kunigaikščio Kritupo interesus, savo vizitų metu Vergerijus dėjo pastangas dėl Augsburgio konfesijos įtvirtinimo Lietuvoje ir Lenkijoje, tačiau jau prieš antrąjį vizitą nebeturėjo didesnių vilčių dėl Radvilos Juodojo palankumo liuteronizmui. Pirmąjį Vergerijaus vizitą Prūsijoje, Lietuvoje ir Lenkijoje įprasmino Vergerijaus kritika nuncijaus Lippomano atžvilgiu, pasireiškusi eile Karaliaučiuje leistų leidinių, tarp kurių vienas pirmųjų buvo *Due epistolae* parengimas. Būtent su italo Vergerijaus veikla galima sieti Lietuvoje iki tol atvirai nepraktikuotos Katalikų bažnyčios ir popiežiaus institucijos kritikos atsiradimą, jos radikalią retoriką ir evangelizmo simpatikams taikytą kvietimą

atsisakyti simuliacijos. Radvilos Juodojo atsakyme, kurio galutinį redakcinį variantą parengė Vergerijus, Katalikų bažnyčia buvo įvertinta kaip nebepataisomas blogis ir Antikristo institucija, nuo kurios visiems laikams atsiskiria Lietuvos evangelikų bendruomenė. Nors Vergerijus iš karaliaus Žygimanto Augusto negavo siekto leidimo viešai polemikai su Lippomanu, jo pirmasis vizitas baigėsi evangelikų triumfu ir Lippomano išvykimu (1557 m. sausį) iš Lenkijos, Romai paskelbiant, jog valstybės karalius yra slaptas evangelikas. Tyrime pristatomi ir kiti Vergerijaus inicijuoti ir parengti poleminiai veikalai, išleisti Karaliaučiuje, Valdėso katekizmai, adresuoti Radvilos Juodojo sūnui Mikalojui Radvilui Našlaitėliui bei kitos šio italo knygos ir jo viešnagių Lietuvoje, Lenkijoje ir Prūsijoje detalės.

Radvilos Juodojo manifesto paskelbimas buvo pagrindinė priežastis, dėl kurios kunigaikštis Radvila tapo pirmuoju lietuviu, įtrauktu į Romos katalikų bažnyčios Visuotinių uždraustųjų knygų sąrašą (*Index librorum prohibitorum*). Radvilos darbai buvo priskirti aukščiausiai (pavojingiausiai) draudžiamajai (*auctores primae classis*) kategorijai, kuri numatė, kad draudžiamas bet kuris šio autoriaus darbas (*opera omnia*). Pirmą kartą draudimas dėl Radvilos buvo paskelbtas jau į pirmajame Visuotiniame uždraustųjų knygų sąrašė 1559 m., o vėliau buvo pakartotas ir Tridentiniame uždraustųjų knygų sąrašė (1564). Tyrimuose plačiai pristatytas ir Radvilos bendradarbio Vergerijaus Karaliaučiuje ir kituose Europos miestuose leisti kritiniai komentuoti šių Romos bažnyčios sąrašų perleidimai. Italų-lietuvių evangelikų idėjų apytaka ir jos poveikis LDK reformacijos eigai buvo labai plataus pobūdžio. Tyrimuose detalai analizuojami ir pirmieji italų disidentų Šveicarijoje veikalai (Francesco Negri, Ochino ir kt.), kurių vertimai XVI a. šeštajame dešimtmetyje Lietuvos ir Lenkijos evangelikų buvo parengti lenkų kalba.

3. LDK evangelikų identiteto ir konfesionalizacijos procesų ypatybės

LDK evangelikų (pastaruoju terminu, kaip istoriniu, autentišku ir LDK reformacijos procesus atspindinčiu terminu, naudojamasi dažniau, nei visuotiniu istoriografiniu įvardijimu „protestantai“) identiteto klausimai nagrinėjami antroje monografijos dalyje (*LDK evangelikų identitetas: nuo simuliacijos iki konversijos*) bei straipsniuose. Konfesinės tapybės aspektas buvo lemiamas XVI-XVII a. asmens identiteto dalis. Analizuojant ankstyvųjų LDK didikų konversijų pavyzdžius pastebėta, jog reformacijos draudimo sąlygomis XVI a. 4-5 dešimtmečiais Lietuvai buvo nesvetima religinė simuliacija ir Italijoje bei kitose šalyse ypač

išplitę simuliacijos bei nikodemizmo reiškiniai. Pavyzdžiui, nikodemistinė praktika būdinga Mikalojaus Radvilos Rudojo, kurio vieša konversija buvo gana vėlyva (1564 metai), elgsenai. Vienas pirmųjų konvertavusių LDK didikų buvo Radvilos Juodojo brolis Jonas Radvila (1516-1551), kurio konversija į evangelizmą taip pat buvo paviešinta tik po jo mirties Vitenberge išleistoje Venclovo Agrippos laidotuvių kalboje *Oratio funebris* (1553). Apie pirmąsias LDK didikų konversijas galima pažymėti, jog tai buvo ne staigūs, bet procesiniai, su socializacijos procesais susiję reiškiniai. Aptariant Lietuvos evangelikų Bažnyčios įkūrėjo Mikalojaus Radvilos Juodojo konversiją ir jo suburtos ankstyvosios LDK evangelikų Bažnyčios bruožus, polemizuojama su istoriografijoje įsitvirtinusia nuostata, jog Radvila Juodasis ir jo 1553-1554 m. sukurta Bažnyčia buvo liuteroniška, o jau po dviejų-trijų metų tapo „kalvinistiška“. Ištirti pirmieji Radvilos įkurtos spaustuvės Brastoje (1553) leidiniai (ypač katekizmai bei giesmynai) analizuotas kunigaikščio epistolinis palikimas ir kontaktai su Vakarų protestantų bažnyčių lyderiais bei įvairūs kiti evangelikų Bažnyčios kūrimosi faktai nepatvirtina istoriografijoje išplitusios teiginio, jog Juodasis buvo daugelį kartų konvertavusi asmenybė. Ši analizė taip pat neteikia duomenų ir apie tai, kad ankstyvoji kunigaikščio suburta LDK evangelikų bendruomenė buvo liuteroniška doktrininė šio termino prasme, o netrukus tapo kalvinistiška. Radvilos Juodojo gyvenimo ir vadovavimo LDK evangelikų Bažnyčiai laikotarpiu (iki 1565) LDK evangelikai nepriėmė nei Augsburgio bei jai artimos ir Vokietijos kunigaikščio Kristupo agento, italų evangeliko Vergerijaus aktyviai siūlytos Johanno Brenzo konfesijos, nei Šveicariškųjų tikėjimo išpažinimų. Radvila subūrė ir savitais tikėjimo išpažinimais įtvirtino nepriklausomą evangelikų bendruomenę, kuriai nuo pat pradžių buvo būdingi įvairių doktrinų elementai, derinti su vietine religine mintimi, todėl nėra pagrindo kalbėti apie šios bendruomenės ir paties Radvilos faktinę konversiją iš liuteronizmo į helvetiškąjį išpažinimą.

Lietuvos protestantizmo terminologinių ypatumų analizė leidžia patikslinti Lietuvos evangelikų identiteto aspektus, evangelikų savimonės raidą ir periodizaciją. Tyrimuose analizuojami Lietuvos XVI a. katalikų raštijoje taikyti įvardijimai evangelikų atžvilgiu ir pačių evangelikų religinė terminija, susijusi su tapatybės raiška. Kaip ir visuotinai Romos katalikų bažnyčioje, taip ir Lietuvos katalikų diskurse evangelinės minties procesus buvo linkstama apibendrinti „liuteronų“ erezijos vardu, todėl katalikų paliudijimai apie „liuteronų“ erezijos apraiškas negali būti vertinami kaip patikimi doktrininio evangelikų identiteto įvardijimai. Analizuoti katalikų evangelikams taikyti įvardijimai XVI–XVII a. LDK raštijoje

ir jų lietuviškieji pavyzdžiai Mikalojaus Daukšos ir kitų autorių tekstuose, taip pat parodyta, kokius terminus sau taikė XVI–XVII a. LDK evangelikai. „Liuteronų“, „cvinglistų“, „kalvinistų“ etc. įvardijimai katalikiškoje vartosenoje buvo vartojami kaip pravardės ir įžeidžiantys eponiminiai dariniai. Ankstyvuoju periodu, iki XVI a. 8-to dešimtmečio, LDK protestantai sau taikė tik „krikščionių“ įsivardijimą, o 8-ajame dešimtmetyje jau naudojami ir „evangelikų“ terminu, pirmą kartą lietuviškoje raštijoje sutinkamu 1567-1573 m. (taip vadinamoje rankraštinėje Wolfenbüttelio postilėje). Tuo metu ėmė ryškėti ir aiškesni konfesionalizacijos bruožai: evangeliškosios bendruomenės atsargiai save pradėjo sieti su priklausomybe Augsburgui ar Helvetų konfesinėmis tradicijomis, tačiau tik oficialiojoje bažnytinėje dokumentacijoje. Tik nuo XVII a. penktojo dešimtmečio galima pastebėti, jog masinėje LDK evangelikų vartosenoje LDK reformatai sau ėmė visuotiniau taikyti ir kalvinistų vardą bei sieti save su „kalvinistų tikyba“. Reformuotos Bažnyčios termino atsiradimas LDK evangelikų vartosenoje taip pat pastebimas tik XVII a., o reformuotos tikybos sąvoka pačių reformatų tarpe masiškiau imta vartoti tik XVIII a.

4. LDK evangelikų Bažnyčios formavimas ir heterodoksinis skaldymasis

Po Inkvizicijos atkūrimo Italijoje (1542) prasidėjusi italų emigracija į Šveicariją ir ten ėmusi formuotis helvetiškoji doktrina paskatino naujus XVI a. italų disidentų Šveicarijoje ryšius su Lietuva. XVI a. pirmojoje pusėje susiformavusi Vilniaus karališkojo dvaro italizacija paveikė ir panašias kai kurių didikų, ypač Radvilos Juodojo dvaro tendencijas. Susikūrus LDK evangelikų Bažnyčiai, tarp Vakarų Europos Augsburgui ir Helvetų doktrinų propaguotojų kilo konkurencinė įtampa dėl doktrininės įtakos į protestantizmą linkstančiai valstybei. Be to, jau nuo 1553-ųjų, kuomet tarp italų disidentų Šveicarijoje ėmė formuotis ryškios heterodoksijos tendencijos (italai pirmieji pasmerkė Calviną dėl Miguelio Serveto sudeginimo) ir dalis jų ėmė oponuoti šveicariškajai ortodoksijai, kilo ir italų emigracijos iš Šveicarijos į Rytų Europą (Lenkiją, Transilvaniją ir Lietuvą) banga, sukėlusią doktrininę diferenciaciją Lietuvos evangelikų tarpe. Kai kurie bažnytinei katalikų hierarchijai priklausę LDK ir Lenkijos italai (vienas ryškiausių pavyzdžių – Francesco Lismaninis) pasuko evangelizmo keliu. Tačiau didžioji dalis italų disidentų helvetiškosios ortodoksijos aspektų nepriėmė be išlygų ir pasauliniu mastu tapo heterodoksijos platintojais ir net bažnyčių skilimų iniciatoriais. Palankią dirvą savo idėjoms ankstyvuoju laikotarpiu jie rado Lietuvoje, kuri dar nebuvo

sudariusi jokios „sutarties“ su dominuojančia protestantų ortodoksija. Nuo XVI a. penktojo dešimtmečio aktyviai pradeda plėtotis LDK ir Lenkijos evangelikų ryšiai su „erezija“ įtariamais italų emigrantais Bazelyje, ypač Celio Secondo Curione, dedikavusiu pagrindinį savo veikalą *De amplitudine beati regni Dei* (1554) karaliui Žygimantui Augustui. Nuo 1560-ųjų pas Curione į studijas Bazelyje ėmė vykti ir pirmieji LDK studentai. 1555 m. pirmuoju laišku į Radvilą Juodąjį kreipėsi Calvinas, kurio pasiuntinystės į LDK ir Lenkiją taip pat dažnai atliko italai, labai greitai, beje, apkaltinti helvetų ortodoksijos išdavimu (1558 m. pas Juodąjį Calvinas pasiuntė Lelijų Sozzinį, po mirties šveicarų paskelbtą nikodemistu).

Ketvirtojoje monografijos dalyje (*Trinitoristinės polemikos iššūkiai ankstyvajai LDK Evangelikų bažnyčiai ir žlugusios liuteroniškosios konfesijos įtvirtinimo viltys*) analizuojama nuo 1555 m. Lietuvos evangelikų Bažnyčioje pradėjusi reikštis trinitoristinė polemika (Petras Gonezijas), kurios aktyvūs dalyviai buvo su Šveicarijos ortodoksijos centrais slapta arba atvirai konfliktuojantys italai (Giorgio Biandrata, Valentino Gentile, Lelijus Sozzinis ir kt). Apžvelgus šių italų heterodoksų ir Radvilos Juodojo santykius daromos išvados apie Lietuvos evangelikų Bažnyčios schizmos priežastis. Iki pat kunigaikščio Radvilos Juodojo, vadovavusio LDK evangelikų Bažnyčiai, mirties, Lietuvos evangelikų bendruomenėje buvo demonstruojami nuo didžiųjų ortodoksinių evangelizmo kryptų nepriklausomi doktrininės pozicijos aspektai. Nors ir praradęs viltis įtvirtinti liuteronizmą Lietuvoje, Vergerijus iki pat savo gyvenimo pabaigos taip pat siekė palaikyti gerus santykius su Radvila Juodoju, o paskutiniaisiais gyvenimo metais ėmėsi globoti jo sūnų Mikalojų Radvilą Našlaitėlį, kurį kalbino studijuoti Tiubingeno universitete. Nors tėvo sprendimu Našlaitėlis pasirinko kitas studijų vietas, pabėgęs iš Strasbūro dėl maro epidemijos jam gana ilgą laiką teko praleisti ir Tiubingene. Tyrimuose apžvelgiami Vergerijaus ir Našlaitėlio santykiai bei antrojo Vergerijaus vizito Lietuvoje metu užmegsti kontaktai, dėl kurių 1560 m. į liuteronišką Tiubingeno universitetą atvyko studijuoti pirmieji kiti LDK didikų ir bajorų vaikai.

1565 m. mirė ne tik Radvila Juodasis, bet ir pagrindinai Lietuvos ankstyvojo evangelizmo istorijoje lemiamą vaidmenį suvaidinę italai – Ochinas ir Vergerijus. Laikotarpis iki 1565-ųjų žymėjo ankstyvojo Lietuvos evangelizmo laikotarpį, kuriam buvo būdingas dialogas tiek su evangelikų ortodoksijos centrais, tiek su italų heterodoksais, atvedusiais prie Bažnyčios schizmos. LDK evangelikų Bažnyčios lyderį Radvilą Juodąjį, kėlusį religinius klausimus ir visą savo evangeliškosios biografijos laikotarpį bendradarbiavusį su italų heterodoksais, tikslinga nusakyti ne kaip asmenį, konvertavusį iš pradžių į liuteronizmą,

vėliau į kalvinizmą, o galiausiai tapusį antitrinitoriumi, bet kaip autonomišką doktrininę poziciją gynusią asmenybę. Simboliška ir atliepanti LDK evangelikų Bažnyčios savimonės eigą yra Lietuvos reformacijos pradininko Kulviečio mokytojo Ochino tremtis iš reformatų Ciuricho ir jo trumpa prieglauda pas Radvilą Juodąjį 1564 m. Ochinas, kaip ir Radvilos Juodojo laikotarpio Lietuvos evangelikų Bažnyčia, praėjo religinės savimonės kelią nuo konversijos į evangelizmą ir baigė klausimų apie Trejybę, kurių nebenorėjo kvestionuoti šveicariškoji ortodoksija, išskėlimu. Ši polemika paskatino reformatų ortodoksijos ribų susiformavimą bei nulėmė antitrinitorišką Ochino, o iš dalies ir LDK evangelikų Bažnyčios šlovę. Po Radvilos Juodojo mirties Lietuvos evangelikų Bažnyčia, kurios doktrininę kryptį ypač ėmė įtakoti Andrius Volanas (Andreas Volanus) deklaratyviau ėmė sukti helvetų doktrinos linkme, atsispindėjusia jau Mikalojaus Paco (Nicolaus Pac) tikėjimo išpažinime *Orthodoxa fidei confessio*, 1566.

5. XVI-XVII a. LDK evangelikų katekizmai: doktrininės raidos ypatumai

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės evangelikų Bažnyčia, kaip krašto protestantų Bažnyčia organizaciškai pradėjusi formuotis apie 1553-1557 metus, aktyviai vystėsi iki XVII a. vidurio. 1655 metų politiniai LDK įvykiai, socialiniai pokyčiai bei galutinė kontreformacijos pergalė sąlygojo tolesnę marginalinę evangeliškosios LDK kultūros padėtį. Specializuotų LDK reformatų spaustuvių veikla ir palyginti laisvai platinama jų produkcija aprėpia maždaug šimto metų laikotarpį. Pirmoji tokia spaustuvė 1553-1554 m. pradėjo veikti kunigaikščio Radvilos Juodojo valdose Brastoje, paskutinioji – 1653-1656 m. veikė privačiose kito tos pačios giminės kunigaikščio – Jonušo Radvilos valdose Kėdainiuose. Nuo XVII a. antrosios pusės literatūra LDK reformatams, jau žymiai mažesniu mastu, buvo spausdinama Prūsijoje (daugiausiai Karaliaučiuje ir Gdanske).

XVI a. LDK evangelikų spaudos produkcija dominavo katalikiškosios atžvilgiu. Evangelikai Lietuvoje buvo ir literatūros tautinėmis – lenkų, lietuvių, rusėnų – kalbomis iniciatoriai. LDK reformatų spaustuvių laisvos veiklos šimtmečio laikotarpiu pasirodė šiuo metu žinomi įvairūs mažųjų ir didžiųjų protestantų katekizmų leidimai, atstovaujantys skirtingiems LDK evangelikų minties plėtros laikotarpiams. Kadangi pagrindinė Lietuvos evangelikų viešoji kalba buvo lenkų, didžioji dalis katekizmų yra lenkiški. Tik 1598 m. Vilniuje ir 1653 m. Kėdainiuose buvo išleisti ir mažieji lietuviški reformatų katekizmai – vertimai iš LDK lenkiškųjų tekstų. Analizuoti LDK katekizmų egzemplioriai yra labai reti,

dažniausiai išlikę vienetiniais egzemplioriais Švedijos, Lenkijos, Šveicarijos, Lietuvos bibliotekose.

Visus reformacijos laikotarpio Lietuvos reformatų katekizmus galima sugrupuoti į keturias grupes, atstovaujančias skirtingus evangelizmo LDK raidos laikotarpius ir skirtingus redakcinius katekizmų variantus. Šias katekizmų grupes arba tiesiog katekizmus galime vadinti LDK vietovių, kuriose buvo įsikūrusios reformatų spaustuvės vardais, nes katekizmų parengėjai ne visais atvejais žinomi.

Pirmoji Lietuvoje lotyniškais rašmenimis knygas pradėjusi spausdinti spaustuvė Brastoje sykiu buvo ir Lietuvoje į bažnytinę organizaciją besiburiančių evangelikų spaustuvė, įkurta Radvilos Juodojo 1553 m. Jau tais pačiais metais Stanislovui Hozijui (1504-1579) buvo pranešta, kad spaustuvininkas Bernardas Wojewódka išleido „liuteroniškų“ knygų. Ši spaustuvė 1559 m. išleido ir pirmąjį Bullingerio veikalą Lietuvoje – *O prawdziwym przyjmowaniu ciała i krwi P. Jezusa*. Apie 1553-1554 m. Brastoje buvo publikuoti pirmieji Lietuvoje mažasis ir didysis katekizmai, kurių parengėjai nebuvo įvardyti. Katekizmai yra gana originalūs ir tiesiogiai neseka kuriuo nors žinomu Vakarų šaltiniu, tačiau yra įtakoti kai kurių liuteroniškųjų katekizmų modelio. Pavyzdžiui, mažojo katekizmo prakalba yra vertimas iš liuteroniško 1543 m. Urbano Rhegiiaus Magdeburge išleisto katekizmo, o katekizmo struktūra turi sąsają su pirmaisiais lenkiškais liuteronų Jano Seklucjano (1545) ir Jano Maleckio (1546) katekizmais. Nepaisant to, mažojo Brastos katekizmo negalime vadinti liuteronišku dėl daugelio liuteronizmui nebūdingų akcentų, ypač išryškėjančių ginčytinuose liuteronų ir šveicariškųjų doktrinų klausimuose, o didžiojo katekizmo modeliui, kurį įtakėjo liuteroniški Johanno Brenzo ir Urbano Rhegiiaus katekizmai, galėjo pasitarnauti ir dialoginis Calvinio katekizmas (1542, 1545).

Antrosios grupės katekizmus reprezentuoja mažasis ir didysis katekizmai, išspausdinti 1563 metais Nesvyžiuje. Spėjami pagrindiniai šių katekizmų parengėjai – Simonas Budnas ir Martinas Czechowiczius – jau katekizmo išleidimo metais pradėjo reikštis kaip trinitoristinės polemikos šalininkai. Katekizmai buvo neilgai vartoti Lietuvos evangelikų Bažnyčioje ir greitai pasmerkti dėlerezijos vėlesniuose leidiniuose. Iš tiesų, didžiajame Nesvyžiaus katekizme, skirtame “paaugusiems vaikams”, pastebimi ryškūs anabaptizmo teiginiai, akcentuojama, jog tapimą krikščionimi sąlygoja įtikėjimas ir atsinaujinimas, atgimimas per krikštą. Akivaizdžiai formuluota ir antitrinitorizmo doktrina, Kristų apibrėžiant Marijos sūnumi, mesiju, pateptuoju ir tarpininku su Dievu Tėvu, o šventąją Dvasią – vedle ir guodėja.

Tačiau mažasis Nesvyžiaus (“Coś ty jest?”, “Kas tu esi”) katekizmas negali būti vadinamas antitrinitorišku. Jokių tiesioginių eretinių formuluočių jame nebuvo, o šio katekizmo modelis ir apibrėžtys įsitvirtino kaip visų vėlesnių Lietuvos reformatų katekizmų pamatas. Kai kurie mažojo katekizmo teiginiai vėliau buvo suvokti kaip neišsamūs, tam tikros vietos – nutylėtos, todėl vėlesni katekizmai Nesvyžiaus variantą ne keitė, bet pildė. Atsižvelgiant į labai negausias ir nepakankamai apibrėžtas inovacijas, kurias atliko vėlesnio, Vilniaus reformatų katekizmo, parengėjai, savo katekizmo pagrindu palikę Nesvyžiaus mažojo katekizmo tekstą, galime pasakyti, jog pastarasis neturėtų būti vadinamas „eretišku” reformatų ortodoksijos atžvilgiu. Nors jame ir nebuvo vaikų krikštą ginančios formulotės, Nesvyžiaus katekizmo teksto pamatą tebematome ir visuose XVI-XVII a. Lietuvos reformatų katekizmuose.

Trečiosios grupės reformatų katekizmus atstovauja vadinamieji Vilniaus katekizmai – pirmieji valstybės sostinėje išleisti Lietuvos reformatų katekizmai. Iš tiesų tai vienas redakcinis mažojo katekizmo variantas, pirmą kartą sykiu su kito pobūdžio bažnytiniais kūriniais išspausdintas Vilniuje 1581 ir pakartotas 1594, 1598 ir 1600 metais. Jau 1581 m. Vilniaus katekizmo leidime buvo išspausdinta ir vėlesniuose leidimuose kartota pratarinė, skelbianti, jog Lietuvos reformatai atsiriboja nuo Nesvyžiaus leidiniuose pastebėtos antitrinitorių erezijos ir vienijasi su Vokietijos bei Lenkijos kalvinistais. Tai liudijo aiškų LDK evangelikų Bažnyčios polinkį galutinai suderinti savo ortodoksijos bruožus su helvetų doktrina. Nepaisant to, Vilniaus katekizmo rengėjai (spėjama, kad pagrindiniu redaktoriumi galėjo būti vėliau Vilniaus distrikto superintendentu tapęs Stanislovas Sudrovijus) panaudojo, kaip minėta, visą Nesvyžiaus mažojo katekizmo tekstą. Tiesa, vadinamaisias “nutylėtais” – sakramentų ir dieviškosios Trejybės sampratų – klausimais katekizmas buvo šiek tiek papildytas. Palyginus Nesvyžiaus ir Vilniaus katekizmų tekstus matyti, jog Vilniaus katekizmas yra perspausdintas Nesvyžiaus tekstas, papildytas dviem žymesniais intarpais – klausimu ir atsakymu apie vaikų krikštą bei klausimu ir atsakymu apie šv. Vakarienes naudą. Po pastarosios apibrėžimu dar buvo išspausdinta ženkle teoriją komentuojanti “deklaracija”.

1594 m. Vilniaus katekizmo leidimo pagrindu buvo parengtas ir pirmasis lietuviškas – M. Petkevičiaus katekizmas, išleistas 1598 m. sykiu su lenkiškuoju Vilniaus tekstu kaip dvikalbio katekizmo pavyzdys.

Ketvirtosios, paskutinės Lietuvos reformatų katekizmų grupės pavyzdžiai susiję su esminėmis LDK reformatų “helvetizavimosi” pastangomis. Šios grupės leidiniams priklauso

po 1620 m. išleisti Liubčo didysis ir mažasis katekizmai ir Liubčo mažojo katekizmo redakciniu variantu paremtas antrasis lietuviškas reformatų katekizmas, 1653 m. išleistas Kėdainiuose. Po 1620 m. išleistame Lietuvos reformatų Bažnyčios leidinyje Liubče buvo pateikti mažasis ir didysis katekizmai, namų ir Bažnyčios pamaldų dalys bei stambus giesmynas. Svarbu pažymėti, jog didysis katekizmas buvo išverstas iš 1553 metais Kasparo Oleviano ir Zacharijaus Ursino parengto Heidelbergo Katekizmo. Kadangi 1618 m. Dordrechto sinode jis buvo patvirtintas oficialiu Reformatų bažnyčios konfesiniu veikalu, didžiojo Liubčo katekizmo prakalboje pasakyta, jog jis parengtas pagal „Reino vaivadystės Katekizmą, už kurį jau seniai geresnio savo srityje nematėm. Jį naudoja visos reformatų bažnyčios Vokietijoje, Nyderlanduose, Prancūzijoje, Anglijoje, Škotijoje ir kitur; su juo ir mūsų Lietuvos katekizmai visais šventais klausimais dabar suderinami“. Apie pateikiamą mažąjį katekizmą buvo pareikšta, jog tai nuo seno Lietuvos DK naudotas katekizmas, tačiau papildytas reikiamomis deklaracijomis ir priedais. Taigi Liubčo leidinys didįjį katekizmą derino su europinėmis kalvinizmo normomis, o mažajam katekizmui parengti pasinaudojo ta pačia senąją vietine Nesvyžiaus-Vilniaus Lietuvos tekstų tradicija. Vis dėlto, mažasis katekizmas, nors išlaikė mažųjų katekizmų korpusą, buvo taisytas ir reikšmingai papildytas. Apibendrinant jame įvestas naujoves, taisymus ir priedus, galima teigti, jog jame aktualizuotos šv. Trejybės ir jos pagrindimo šventuoju Raštu, Jėzaus žmogiškosios ir dieviškosios prigimties, šv. Rašto pažinimo kaip tikėjimo pamato ir dvasinės šv. Vakarienes paskirties temos. Visos jos buvo nepakankamai arba visai neaptartos ankstesnių grupių mažuosiuose katekizmuose. Šios naujovės pirmą kartą atsispindėjo ir lietuviškame 1653 m. Kėdainių mažojo katekizmo tekste.

Eucharistijos sakramento suvokimo skirtumai buvo pagrindiniai dogmatiniai skirtumai, neleidę susivienyti evangeliškosioms Lietuvos ir Lenkijos bažnyčioms. Šis sakramentas, tapęs esminiu krikščioniškųjų LDK bendruomenių skiriamuoju bruožu, buvo dažniausia tarpusavio religinės polemikos tema, todėl ir katekizmuose Eucharistijos klausimui skirtas ypatingas dėmesys.

Brastos katekizme pateiktas Eucharistijos apibrėžimas skyrėsi nuo pirmojo lenkiško liuteronų apibrėžimo, pateikto Jano Seklucjano *Katekizme* (iš to paties Seklucjano veikalo į lietuvių kalbą ši apibrėžimą 1547 m. išvertė Martynas Mažvydas) kuriame deklaruojamas kūno ir kraujo, esančių duonos ir vyno pavidaluose (Mažvydo žodžiu – ypatinėse) „tikrumas“ ir „teisumas“. Brastos mažajame katekizme, kuriame gana atsargiai, bet labai aiškiai tolstama

nuo liuteronų liturgijos, dar vartojama ta pati liuteronų sukurta terminologija nusakant tikrojo Kristaus kūno ir kraujo ir jo sakramentinių pavidalų santykį, tačiau jame vengiama tvirtinti apie šio santykio tikrumą, tai yra realų kūno ir kraujo buvimą ar nebuvimą sakramente. Pirmasis Vilniaus kalvinistų bendruomenės superintendentas Simonas Zacijus vos penkeriais metais vėliau, 1559-aisiais Brastoje išspausdintuose *Vilniaus Krikščionių Susirinkimo Aktuose bei nutarimuose* Eucharistijos sakramento klausimą nagrinėjo gana plačiai ir, nors nepateikė konkretaus Eucharistijos apibrėžimo, jau išskyrė realius duonos ir vyno *pavidalus* ir juose (o tuometine kalvinistų terminija – po jais, „pod osobą“) slypinčią duonos ir vyno *substanciją* arba *esybę*. Pastarasis išskyrimas buvo labai svarbus klausimo istorinės eigos momentas, Zacijus buvo vienas pirmųjų Lietuvos kalvinistų, pateikusių helvetiškus „ženkliškumo“ argumentus.

Kanoniškai Eucharistijos sakramentas buvo apibūdintas J. H. Bullingerio *Antrojoje šveicariškoje konfesijoje*, pirmą kartą išleistoje 1566 metais: Viešpaties Vakarienės metu krikščionys yra „dvasiškai maitinami“. Bullingerio konfesijoje buvo išskirtas dvasinis vidinis ir materialusis išorinis sakramento priėmimo aspektai, sykiu suliejant juos į vieną reiškinį („tikintysis ne tik dvasiškai viduje dalijasi tikroju Viešpaties kūnu ir krauju, bet ir išoriškai, prisitartinęs prie Viešpaties stalo, priima regimąjį Viešpaties kūno ir kraujo sakramentą“; „ir tas, kuris išoriškai tikroju tikėjimu priima sakramentą, priima ne tik ženklą, bet, kaip sakėme, mėgaujasi ir pačia esme“).

Pirmą kartą Lietuvos reformatų katechetinio mokymo istorijoje būtent mažajame Nesvyžiaus katekizme Eucharistijos sakramentas buvo apibrėžtas naudojant ženklo sąvoką. Didžiajame Nesvyžiaus katekizme Eucharistijos samprata buvo apibrėžta nenaudojant ženklo sąvokos, bet plačiau paaiškinta jos priėmimo būtinybė. Didžiojo Nesvyžiaus katekizmo Eucharistijos samprata iš esmės neprieštaravo kalvinistiniam suvokimui, pabrėžiant, jog Kristaus kūno ir kraujo priėmimas yra dvasinis, tikėjimu realizuojamas aktas, ir tie, kurie tikisi natūralistinio prigimtinio jo veikimo neturėdami tikrojo tikėjimo, susilauks tik pasmerkimo: „ten, kur nėra tikėjimo, negali būti ir išganymo, o kur nėra išganymo yra jam priešingas dalykas – pražūtis“.

1581 Vilniaus katekizmo autoriai paliko galioti tą patį Nesvyžiaus mažojo katekizmo Paskutinės vakarienės sakramento apibrėžimą, patikslindami jį dviem žodžiais – jog ženklai yra duonos ir vyno ženklai. Vilniaus katekizmo apibrėžimą dar lydėjo apibrėžimo esmės nekeičiantis komentaras apie šio sakramento priėmimo naudą ir prasnę, kuria paliudijamas

krikščionių bendrumas ir padėka už išganymą, bei šią katekizmo dalį papildanti „deklaracija“, liečianti „ženklų“ teoriją, kurioje pasakyta, jog duona ir vynas nėra vien tik gryni ženklai – „sykiu“ su išoriniais ženklais priimamas „tikras“ Kristaus kūnas kaip dvasinis penas. Tačiau Vilniaus katekizme pateikta deklaracija ir šv. Vakarienės apibrėžimas dar nesuformavo katekizmomis būtinos aiškios skirties tarp kūniškojo ir dvasinio maisto ir tik sutvirtino gausios XVI a. pabaigos katalikiškosios kritikos pagrindą. XVI amžiaus Lietuvos reformatų katekizmai dar nepateikė galutinai kalvinistiškai suformuotos Eucharistijos sakramento teorijos.

Didžiajame Liubčo katekizme buvo aiškiai nusakyta, jog reformatai Paskutinės vakarienės priėmimo aktą supranta ne kaip katalikišką mišių auką, kuri kasdien iš naujo kunigo aukojama Kristui kūniškai slypint sakramente, bet kaip prisiminimą vieną kartą įvykusios Kristaus aukos, todėl „jokiu būdu“ duona ir vynas šios aukos prisiminimo metu negali virsti tikroju Kristaus kūnu ir krauju. Duona ir vynas yra tik „Viešpaties kūno ženklai“ arba „atminimai“, „dvasinis maistas“, parengiantis amžinajam gyvenimui.

Mažajame Liubčo katekizme aiškiai matome Nesvyžiaus ir Vilniaus katekizmų tekstą, papildytą svarbiomis naujovėmis. Liubčo šv. Vakarienės apibrėžimas beveik nesiskyrė nuo senojo Vilniaus apibrėžimo, tačiau buvo papildytas deklaracija, kurioje teigta, jog duonos ir vyno ženklai nėra suprantami taip, tarsi po jais arba jų pavidaluose slypėtų Kristus. Juos reikia suprasti laiko požiūriu: tuo metu, kai kūniškai, matomais duonos ir vyno ženklais imame sakramentą, dvasiškai, per tikėjimą tampame Viešpaties kūno ir kraujo dalininkais.

Be šios deklaracijos, Mažojo Liubčo katekizmo Paskutinės vakarienės sakramento aiškinimas buvo papildytas svarbiu atskiru devynių klausimų skyriumi „Trumpa apaštališkojo tikėjimo suma arba deklaracija apie Viešpaties šventąją Vakarienę krikščionių vaikams klausimų ir atsakymų forma“, pirmą kartą visuotinių mažųjų katekizmų istorijoje pateikiančiame apgalvotą pinaus ženklų teorijos eksplikaciją.

Liubčo katekizmas tapo pagrindu rengiant antrąjį lietuvišką reformatų katekizmą, 1653 metais išspausdintą *Knygos nobažnystės krikščioniškos* konvoliute Kėdainiuose. Jame buvo išverstas ir minėtas Paskutinės vakarienės aiškinimo priedas. Šiame priede ir lietuviškame katekizme pirmą kartą buvo pavartotos tiksliai kalvinistinei sakramento sampratai reikalingos apibrėžtys bei lietuviškieji terminai.

III. IŠVADOS IR MOKSLINIŲ TYRIMŲ TĘSTINUMAS

Apibendrinami tyrimai parodė, kokia šakota ir daugialypė yra Lietuvos reformacijos ir jos religinės minties problematika. Ją analizuojant būtina derinti tarpdalykines disciplinas, tirti publikuotus ir archyvinius šaltinius, saugomus įvairiausiuose Europos archyvuose. Tyrimų pagrindu galima teigti, jog Lietuvos reformacijos pradininkas Abraomas Kulvietis savo reformacinės minties pagrindus suformavo Italijoje, kur susipažino su valdesianizmo ir Italijos spiritualų filosofija. Pirmasis protestantiškas LDK tekstas – Kulviečio *Tikėjimo išpažinimas* (1543) – turi akivaizdžių sąsajų su iškilaus italų evangelizmo skelbėju Bernardino Ochino laišku Sienai (1542). Kulviečio *Tikėjimo išpažinimas* vadintinas ne liuteroniška, bet evangelizmo pasaulėžiūrą propagavusia konfesija, reikalavusia eminės Bažnyčios reformos. Represijų grėsmė lėmė tai, kad po Kulviečio mirties LDK reformacijai nesvetimi buvo simuliacijos ir nikodemizmo fenomenai. Tik įtakingiausias LDK didikas Mikalojus Radvila Juodasis, patyręs procesinę konversiją ir subūręs ankstyvąją LDK evangelikų bendruomenę, 1553-1556 m. ryžosi radikaliai atsiskyrimui nuo Romos katalikų bažnyčios, kurį deklaravo atsakyme popiežiaus nuncijui Aloisijui Lippomanui. Italų liuteronu P. P. Vergerijaus iniciatyva Karaliaučiuje paskelbto nuncijaus laiško ir Radvilos atsakymo publikacija *Du laišakai* pasaulyje išplatino žinią apie protestantiškos Bažnyčios LDK susikūrimą ir davė pagrindą Juodąjį įtraukti į Visuotinį Romos uždraustųjų knygų sąrašą. Ištyrus Radvilos polemiką su Calvinu, bendradarbiavimą su Vokietijos liuteronizmo agentais ir italų heterodoksais galima daryti išvadas, kad Radvilos Juodojo Bažnyčia iki pat kunigaikščio mirties 1565 m. nepriėmė nei liuteroniškosios, nei helvetiškosios konfesijos. Trinitoristinė polemika domino patį kunigaikštį, tačiau jos eigą jis bandė kontroliuoti, todėl Radvilos vadinimas antitrinitoriumi yra nepagrįstas. Kita vertus, Radvila Juodasis, iki mirties artimai bendravęs su „simuliacijos“ tėvu vadinamu Giorgio Biandrata bei globojęs iš Šveicarijos išremtą antitrinitorizmu apkaltintą Ochiną, nedramatizavo ankstyvos LDK evangelikų Bažnyčios schizmos padarinių. Tyrime akcentuojama, jog ir Ochino identifikavimas su antitrinitorizmu yra labiau istorinis, iš esmės antrinantis ortodoksijos gryninimo metu suformuotam šveicarų kaltinimui. Iš karto po Juodojo mirties, jau nuo 1566 m., LDK evangelikai parodė akivaizdžias pastangas savo ortodoksiją derinti su oficialiąja Šveicarijos (helvetų) doktrina. Pastebėtina, jog LDK evangelikų susivienijimui su Vakarų kalvinistais iki pat XVII a. trečiojo dešimtmečio trukdė jų polinkio į antitrinitorizmą „šlovė“.

dėl kurios LDK evangelikai skundėsi jau 1581 m. Vilniaus katekizmo prakalboje. Ši Šveicarijos kalvinistų įtarumą lėmė glaudūs LDK evangelikų santykiai su italų disidentais, kuriais Šveicarijos reformatai visuotinai nepasitikėjo nuo 1553 m. LDK evangelikų kultūros ir religinės minties raidos procesus detalai iliustruoja oficialioji LDK evangelikų bažnytinė literatūra, ypač katekizmai ir giesmynai. Radvilos Juodojo gyvenimo metu spausdinti Brastos kūriniai buvo saviti, o iš Vakarų doktrinų jie perėmė ir liuteroniškus J. Brenzo, Ph. Melanchthono, ir šveicariškus J. Calvino, H. Zwinglio, H. Bullingerio elementus, taip savo identitetą nusakydami kaip „tikrąjį krikščioniškąjį“ arba „evangeliškąjį“. Nors LDK evangelikai po Radvilos Juodojo mirties ėmė vis tvirčiau deklaruoti savo suartėjimo su helvetų ortodoksija siekį, jie visiškai neišsižadėjo savo nepriklausomos tradicijos. 1563 m. Nesvyžiaus katekizme pateiktas originalus ir tikslų Vakarų analogų neturintis „Kas tu esi“ mažasis katekizmas, kaip rodo išanalizuoti visi vėlesni jo variantai, liko nuolat tobulintu LDK kalvinistų doktrinos pagrindu iki pat XVII a. vidurio, juo remiantis buvo atlikti ir du vertimai į lietuvių kalbą (1598, 1653).

Lietuvos reformacijos, jos religinės minties, doktrininių ypatumų tyrimai jokių būdu nėra išbaigti. Didelę XVI-XVII a. raštijos palikimo dalį sudaro gausus iki šiol mažai tyrinėtas ir publikuotas religinės polemikos palikimas. Be to, Vakarų krikščionybės pagrindu susikūrusios tradicinės ir reformuotos LDK religinės visuomenės grupės (katalikai, evangelikai, antitrinitorizmo šalininkai) komunikavo ir su stačiatikių bei nekrikščioniškais LDK konfesijomis, todėl tyrinėtina ir šios tarpkultūrinės komunikacijos istorija.

Svarbia perspektyva laikytinas ir tolesnis lietuvių-italų evangelikų santykių nagrinėjimas. Apžvalgoje pateikti šios srities tyrimai apima tik patį ankstyviausią laikotarpį (iki 1565 m.), kurį užbaigia LDK evangelikų Bažnyčios schizma ir galiausiai M. Radvilos Juodojo mirtis. Tačiau jau dabar akivaizdu, kad italų heterodoksijos įtaka XVI a. 8-9 dešimtmečiais ne tik nenusilpo, bet ir įgavo labai įvairių kultūrinių formų. A. Kulvietis buvo pirmasis, Sienoje susidūręs su Sozzinių giminės atstovais, kurių žymiausias atstovas Faustas Sozzinis turėjo didelį poveikį LDK evangeliškosios heterodoksijos eigai. Lelijaus ir Fausto Sozzinių vardu pavadinta unikali religinės filosofijos atmaina socinizmas susiformavo Lenkijoje ir LDK, tačiau iki šiol Lietuvos kultūros ir filosofijos istorijoje tai tebėra detaliau netyrinėta sritis.

Iš LDK reformacijos eigos perspektyvos žiūrint beveik visai neatlikti yra Simono Budno, kaip žymiausio radikaliosios LDK reformacijos srovės atstovo, veiklos tyrimai,

neįvertinti jo inicijuoti kritiniai Biblijos analizės procesai, jų poveikis LDK biblijų vertimų variantams.

Daugelį XVI-XVII a. religinės kultūros tyrimų riboja sunkiai moksliniam vartojimui pasiekiami šaltiniai. Ypač reti yra su trinitorizmo polemika susiję šaltiniai, drausti ir naikinti įvairiais istoriniais laikotarpiais, todėl vienas iš tolimesnės tyrimų perspektyvos aspektų yra ir susitelkimas ties tekstologiniais darbais bei atskirų LDK religinės minties šaltinių parengimu.

IV. HABILITACIJOS PROCEDŪRAI TEIKIAMOS PUBLIKACIJOS

MONOGRAFIJA

1. *Maištininkų katedros. Ankstyvoji reformacija ir lietuvių-italų evangelikų ryšiai*: Monografija, Vilnius: Versus aureus, 2008, 600 p. ISBN 978-9955-34-104-8.

MOKSLO STRAIPSNIAI

leidiniuose, įtrauktuose į Mokslinės informacijos instituto tarptautines duomenų bazes, patvirtintas Lietuvos mokslo tarybos

2. Rankraštinės giesmės Danieliaus Kleino giesmyne, in: *Archivum Lithuanicum*, 1999, t. 1, p.129-139. ISSN 1392-737X, (CEEOL, Modern Language Association International Bibliography).
3. Prigimties pančiai ar įstatymų laisvė: kai kurie Mikalojaus Daukšos *Postilės* prakalbos aspektai protestantų minties kontekste, in: *Literatūra*, 2000, t. 38(1), p. 23-31. ISSN 0258-0802, (Modern Language Association International Bibliography).
4. Psalmės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės giesmynuose. XVI amžius: nuo Nesvyžiaus *Katekizmo* iki lietuviškųjų Merkelio Petkevičiaus vertimų, in: *Literatūra*, 2005, t. 47(1), p. 29-43. ISSN 0258-0802, (Modern Language Association International Bibliography).
5. „Tušti titulai“ ir tikrieji vardai: LDK protestantų į(si)vardijimai senojoje raštijoje, in: *Literatūra*, 2006, t. 48(7), p. 15-34. ISSN 0258-0802, (Modern Language Association International Bibliography).
6. Jano Kochanowskio tekstai lietuviškuose XVI-XVII a. LDK reformatų giesmynuose, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2006, t. 22, p. 119-142. ISSN 1822-3656, (CEEOL, nuo 2004 - Modern Language Association International Bibliography).

7. Abraomas Kulvietis Liuvono universitete, in: *Archivum Lithuanicum*, Wiesbaden, 2007, t. 9, p. 99-120, ISSN 1392-737X, (CEEOL, Modern Language Association International Bibliography).
8. Pirmasis jėzuitas Lietuvoje: Alfonso Salmerono laiškas Ignacui Loyolai (su Carmen C. Dugo), in: *Literatūra*, 2008, t. 50 (1), p. 59-72. ISSN 0258-0802, (Modern Language Association International Bibliography).

MOKSLO STRAIPSNIAI

*recenzuojamuose Lietuvos ir tarptautiniuose mokslo leidiniuose bei leidiniuose,
įtrauktuose į kitas tarptautines duomenų bazines*

9. Das litauische protestantische Kirchenlied des 16-17. Jahrhunderts, in: *Annaburger Annalen*, Heidelberg, 1996, Nr. 4, p. 68-78. ISSN 0949-3484.
10. Martynas Mažvydas' Catechism: Tradition and the signs of a new consciousness, in: *Martynas Mažvydas and old Lithuania*, Vilnius: Pradai, 1998, p. 141-158. ISBN 9986-943-14-0.
11. Lietuvių bažnytinės giesmės: XVI-XVIII amžius (su Miku Vaicekausku), in: *Giesmės dangaus miestui. XVI-XVIII amžiaus lietuvių bažnytinių giesmių antologija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 3-28. ISBN 9986-513-51-0.
12. Мартинас Мажвидас и начало нового времени в Литве, in: *Мартинас Мажвидас и духовная культура Великого Княжества Литовского/ Посольство Литовской Республики в Российской Федерации и др.*: Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 35-46. ISBN 9955-429-10-0.
13. *Knygos nobažnystės krikščioniškos giesmių šaltiniai ir kalvinistinio pamaldumo slinkty: nuo tikėjimo tikro prie tobulo*, in: *Knyga Nobažnystės Krikščioniškos (1653) – XVII a. Lietuvos kultūros paminklas*, Straipsnių rinkinys, redakcinė kolegija Ingė Lukšaitė (ats. red.) et al., Kėdainiai: Kėdainių krašto muziejus, Lietuvos reformacijos istorijos ir kultūros draugija, 2001, p. 41–54. ISBN 9955-482-01-X.

14. Protestantizmas, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 535-556. ISBN 9955-445-26-2.
15. Sąžinės atradimas Lietuvoje, in: *Acta academiae artium Vilnensis, Vilniaus Dailės Akademijos Darbai*, 2002, t. 24, p. 51-73. ISSN 1392-0316.
16. Blogis pasaulyje arba viežlybieji ir nenaudėliai senojoje lietuviškoje liuteronų literatūros tradicijoje, in: *Gimtasis žodis*, 2003, Nr. 11, p. 11-17. ISSN 0235-7151.
17. Lietuviškosios Bažnyčios knyga, in: *Knyga nobažnystės krikščioniškos, 1653. Faksimilinis leidinys. Parengė Dainora Pociūtė*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 13-65. ISBN 9955-475-47-1
18. Ženklas vietoj kūno. Eucharistijos sakramento apibrėžimas ankstyvuosiuose Lietuvos reformatų katekizmuose, in: *Komparatyvistika ir kultūros savivoka*. Tarptautinės mokslinės konferencijos, įvykusios 2003 m. lapkričio 14-15 dienomis, straipsnių rinkinys. Vilniaus pedagoginis universitetas, Tartu universitetas, Limožo universitetas, Vilnius, 2004, p. 103-112. ISBN 9955-568-12-7
19. Abraomas Kulvietis Italijoje ir Lietuvoje, in: *Darbai ir Dienos*, 44, 2005, p. 247-276. ISSN 1392-0588, (CEEOL).
20. The Reformed Catechisms in the Grand Duchy of Lithuania in the 16-17th centuries and the Concept of the Eucharist, in: Emidio Campi, Peter Opitz (Eds.), *Heinrich Bullinger. Life-Thought-Influence, (Zürcher Beiträge zur Reformationgeschichte, Her. Von Emidio Campi, Bruce Gordon, Peter Opitz und Christoph Strohm, Band 24)*, Zürich: Theologischer Verlag Zürich, 2007, t. 1-2, p. 881-890. ISBN 978-3-290-17387-6, (Tarptautinė duomenų bazė Deutschen Nationalbibliografie).
21. Protestantizm, in: *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego: Analizy i obrazy*, opracowanie Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Kraków: Uniwersitas, 2006, p. 595–618.
22. Übersetzungen von "Freylinghausen"-Liedern in inoffiziellen preußisch-litauischen Gesangbüchern des 19. Jahrhunderts, in: *"Singt dem Herrn nah und fern": 300 Jahre Freylinghausensches Gesangbuch*. Herausgegeben von Wolfgang Miersemann und Gudrun Busch (*Hallesche Forschungen*, 20), Tübingen: Verlag der Frankeschen Stiftungen Halle im Max Niemeyer Verlag Tübingen, 2008, p. 453-471. ISBN 978-3-484-84020-1 Max Niemeyer

TAIKOMIEJI DARBAI (TEKSTOLOGINIAI SENŪJŲ ŠALTINIŲ PARENGIMAI)

23. *Giesmės dangaus miestui. XVI-XVIII a. lietuvių bažnytinių giesmių antologija*. Parengė D. Pociūtė-Abukevičienė ir M. Vaicekuskas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, 663 p. ISBN 9986-513-51-0.
24. *Knyga nobažnystės krikščioniškos, 1653. Faksimilinis leidinys. Parengė Dainora Pociūtė*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, 660 p. ISBN 9955-475-47-1.

KITOS PUBLIKACIJOS

25. Martyno Mažvydo "Katekizmas": tradicija ir naujosios sąmonės ženklai, *Naujasis Židinys*, 1998, Nr. 5-6, p. 330-336.
26. Sąžinės atradimas Lietuvoje, *Metai*, 2002, nr. 7. p. 106-117, p. 106-117.
27. Melancholija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, *Metai*, 2003, Nr. 5, 137-149.

Spausdino Vilniaus universiteto leidyklos spaustuvė
Universiteto g. 1, LT-01122 Vilnius
Tiražas 50 egz.